ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ТИП ЗНАНЬ

Вивчення цієї теми здійснюється за таким планом:

1. Поняття філософії, її значення в системі вищої освіти.
2. Поняття та типи світогляду.
3. Предмет філософії та особливості філософського мислення.
4. Основні питання, методи і функції філософії.

Конспективний виклад теми:

1. **Поняття філософії, її значення в системі вищої освіти**

Слово «філософія» давно увійшло до нашого буденного мовлення. Філософією нині називають не тільки відповідну науку чи навчальну дисципліну, а й загальнотеоретичні засади та сукупність принципів будь-якої діяльності - наприклад: «філософія рекламної кампанії», «філософія управління підприємством», «моя життєва філософія» і т. п.

Таке вживання слова «філософія» хоч і не відповідає тому значенню, яке вкладають у нього сьогодні професійні філософи, має певні підстави. З виникненням у Європі системи освіти і встановленням відповідної останній системи наук філософія набула статусу головної (і тривалий час єдиної) теоретичної дисципліни, без оволодіння якою вважалось неможливим отримання вищої освіти взагалі. Тодішня філософія була всеохоплюючою наукою, вона включала в себе інші науки і поділялась на такі розділи:

Раціональна філософія - логіка - наука про правильне мислення, яка вчила керувати діями розуму.

Моральна філософія - наука про правильні вчинки, яка поділялась на монастику, тобто етику - науку про управління діями окремої людини, економіку - науку про управління господарством, політику - науку про управління державою.

Натуральна філософія - наука про природу речей, що поділялась на фізику - науку про якісну природу матеріальних речей, математику - науку про кількісну природу матеріальних речей та метафізику - науку про нематеріальні речі.

До XVIII століття європейські університети мали тільки три факультети та спеціальності, і для того, щоб отримати диплом доктора теології, права чи медицини, потрібно було спочатку отримати диплом доктора філософії. З того часу кількість спеціальностей, які отримують випускники вищих навчальних закладів, значно зросла. Від філософії відокремився ряд наук, проте чільне місце в системі теоретичної підготовки у вищій, особливо університетській, освіті зберігається за філософією. Сьогодні філософія, як навчальна дисципліна, покликана прищепити студентові вузу:

а) здатність до проблематизації - уміння ставити питання, розглядати парадокси, альтернативи, протиріччя;

б) здатність давати визначення - переходити від семантичного до концептуального аналізу понять;

в) здатність формулювати, впорядковувати, послідовно аналізувати свої думки.

Виконання філософією цих завдань випливає з методологічної функції філософії, яка полягає в тому, що вона не дає готових відповідей на питання, які постають перед людиною чи окремими науками, а дає зразки форм, способів, прийомів мислення, тобто змогу самостійно розв'язати ці питання.

Виходячи із значення, яке має філософія як наука в житті та діяльності людини, поряд з методологічною можна виділити такі її найважливіші функції:

а) світоглядну - філософія дає змогу людині осмислити проблеми сенсу людського життя: чому і для чого живе людина? Яке її місце та призначення в світі? і т. ін.;

б) аксіологічну - філософія дає змогу людині осмислити природу та значення власних життєвих цінностей.

2. Поняття та типи світогляду

Для того щоб зрозуміти значення філософії та її функцій, потрібно розглянути структуру відношення людини до світу в цілому. Можна виділити такі форми освоєння світу людиною:

а) практична діяльність - полягає в безпосередньому перетворенні предметів матеріального світу, внаслідок чого створюється навколишнє середовище, придатне для життя людини, прикладом чого може служити сучасна цивілізація;

б) практично-духовна діяльність - полягає в такому перетворенні дійсності в уявленні людини, внаслідок якого створюється суб'єктивне бачення світу, світу для людини;

в) теоретична діяльність - полягає в такому перетворенні дійсності в уявленні людини, внаслідок якого створюється об'єктивне бачення світу, світу незалежно від людини.

Будь-яка діяльність людини, незалежно від форми, є цілеспрямованою. Вона передбачає уявлення про мету, сенс і засоби цієї діяльності. Людина в кінцевому рахунку завжди діє осмислено, тобто в основі її окремих дій, вчинків, думок лежать загальні, цілісні уявлення, сукупність яких називається світоглядом.

Світогляд - це система уявлень людини про світ, місце людини у світі, відношення людини до світу та до самої себе. Світогляд містить знання, переконання, цінності, ідеали, організовані у єдину систему, у центрі якої завжди перебувають уявлення людини про себе. За способом розуміння людиною свого місця в світі можна виділити кілька основних типів світогляду:

Міфологічний світогляд - це результат практично-духовної діяльності людини. У міфологічному світогляді людина не відокремлює себе від речей природного світу, а окрема людина не відокремлює себе від суспільства в цілому. В міфологічному світогляді не існує чіткої межі між мисленням та мовленням, свідомістю та реальністю, предметом та думкою про предмет. Міфологічні оповідання розповідають нам про людиноподібних істот — богів та героїв, що уособлюють різні природні начала, оскільки у міфологічному

світогляді світ і людина були єдиним, нерозривним цілим. Розрив цієї єдності призвів до роздвоєння людини, втрати нею гармонії зі світом, що зробило можливим теоретичне ставлення до світу і виникнення таких форм світогляду, як наука, релігія, філософія.

Науковий світогляд є теоретичною формою ставлення до світу. Світ у ньому об'єктивно розглядається таким яким він є незалежно від людини, а людина вбачається в ньому тільки частиною світу - природи чи суспільства. Теоретичне ставлення до світу дало змогу людині поставити закони природи собі на службу і створити комфортний світ цивілізації.

Проте визначення людини тільки як частини світу дається не лише в світоглядному, а й у практичному аспекті діяльності науки, що тісно взаємопов'язані. Прикладом цього можуть бути сучасні недовіра та песимізм до науки та науково-технічного прогресу, оскільки виявилось, що наукові відкриття не завжди є благом для людини. Сучасні екологічні проблеми, загроза ядерних аварій та вибухів, що ставлять під загрозу саме життя людства, є наслідком дегуманізації науки, усунення нею людини як центральної ланки системи світу. Ця особливість науки властива їй з моменту зародження, про що свідчить відома фраза «батька» європейської науки Аристотеля: «Платон мені друг, та істина дорожча».

Таким чином, наука неспроможна подолати світоглядну дисгармонію - досягнути єдності людини зі світом. Цю функцію виконують мистецтво, релігія та філософія.

Мистецтво є практично-духовною діяльністю. Мистецький світогляд дає суб'єктивний образ світу, в якому художник досягає гармонії зі світом, тому навіть сучасне художнє бачення світу близьке до міфологічного.

Релігійний світогляд чітко поділяє світ та людину, природне та надприродне, земне та потойбічне. Людина, створена за образом та подобою Бога, займає головне, центральне місце у створеному Богом світі. У релігійному світогляді, через віру в потойбічне, надприродне Божественне начало, людина виробляє власне ставлення до світу, надає йому смислової завершеності і таким чином досягає гармонії з ним.

Філософія є теоретичною формою ставлення людини до світу. Порівняно з наукою її особливість полягає в тому, що вона дає змогу об'єктивно, в теоретичній формі осмислити світ як світ людини, розглянути місце і становище людини у світі, її смисложиттєві проблеми. Філософський світогляд дає змогу виробити таке бачення світу, яке водночас є і суб'єктивним і теоретичним, а отже, і досягти людині гармонії з собою, зі своїм баченням світу й самим світом. З цим пов'язані такі особливості філософії, як і те, що вона, будучи за формою діяльності наукою, не є наукою за своїми функціями та значенням для людини. У філософії, на відміну від інших наук, не існує єдиних, загальновизнаних теорій. Образно кажучи, філософій є стільки, скільки філософів, проте існує єдиний теоретичний апарат, уявлення про предмет, завдання, функції, які постійно перебувають у процесі становлення й осмислення.

3. Предмет філософії та особливості філософського мислення

Авторство слова «філософія» приписують давньогрецькому мислителю Піфагору (VI-V cm. до н. е.). Він був проти того, щоб його називали мудрецем, і вважав себе філософом (любителем мудрості, від грецького phileo - любов і sophia - мудрість), бо мудрим, на його думку, є тільки Бог, оскільки під мудрістю давні греки розуміли не просто мислення, а єдність способу мислення і способу життя. Тим самим з часів Піфагора у понятті «філософія» фіксується прагнення людини до самовдосконалення, до досягнення ідеалу. Ідеал традиційно включає в себе три найвищі цінності - Істину, Добро і Красу. Філософи Давньої Греції вивчали начала та закономірності світобудови, а під філософією розумілась наука взагалі.

Фундатором європейської філософської традиції є давньогрецький мислитель Сократ (470-399 рр. до н. е.), який визначив подальший напрям філософії своїми знаменитими запитаннями: чи можемо ми досягти істини, не знаючи, що таке істина? Чи можемо ми вважати щось красивим, не знаючи, що таке краса? Чи можемо ми бути добрими, не знаючи, що таке добро? Цим Сократ дав поштовх розвиткові трьох основних дисциплін:

а) гносеології - теорії пізнання, вченню про те, що таке істинне знання і які шляхи його досягнення;

б) етиці - вченню про те, що таке добро і зло, і як людина повинна оцінювати свої вчинки;

в) естетиці - вченню про прекрасне.

Заслуга Сократа полягає в тому, що він показав, що предмет філософії вимагає осмислення самого способу його пізнання. Тому, в міру того, як окремі науки, що входили раніше до складу філософії (див. п. 1), виробляли свій, відмінний від філософського, метод пізнання, вони відгалужувались від філософії. Наприкінці XVIII ст. німецький філософ І. Кант окреслив предмет філософії такими запитаннями: що я можу знати? Що я повинен робити? Чого я смію сподіватись?

Для того щоб відповісти на ці запитання, мало знати, що таке світ і що таке людина. Тому філософія вивчає не тільки сутність речей, світу, людини, а сам спосіб їхнього існування. Філософська дисципліна, що вивчає буття у всіх його аспектах, називається онтологією (від грецького ontos - суще та logoc - вчення). Предметом філософії є загальні, граничні засади людського мислення, пізнання, буття людини у світі.

Таке розуміння предмета мислення зумовлює особливості філософського мислення, які відмежовують філософію як від буденного, так і від природничо-наукового мислення. Першою особливістю є те, що будь-яке філософське питання охоплює проблематику філософії в цілому. Тому філософію не можна викладати, як інші науки, - від більш простого до більш складного. Другою особливістю є те, що будь-яке філософське питання охоплює не тільки філософію в цілому, а й підпорядковує цьому питанню й того, хто запитує, тобто філософське мислення вимагає не тільки осмислення своїх власних підвалин та можливостей пізнання, а й зміни того, хто мислить, - зміни світоглядних, життєвих здібностей і самого способу мислення.

Науковим завданням філософії є виявлення найбільш загальних закономірностей розвитку світу, вираження його в принципах, філософських законах та категоріях, вивчення наявного і минулого, можливого і майбутнього. Якщо простежити історію розвитку різних філософських систем, то не важко помітити, що вся її тематика фактично зосереджена навколо центральної багатопланової проблеми «людина - світ», яка має багато проявів, модифікацій: «суб'єктивне - об'єктивне», «матеріальне - духовне», «природа - суспільство» тощо. Проблема «людина - світ» виступає як універсальна і може розглядатися як загальна формула, смислова спрямованість, зорієнтованість практично кожної філософської системи. Тому вона і становить основне питання філософії. «Велике основне питання всієї, особливо новітньої, філософії є питання про відношення мислення до буття...» Філософи поділилися на два великі табори залежно від того, як відповідали вони на це питання.

4. Основне питання, методи і функції філософії

Основне питання філософії має різне вирішення: матеріалістичне, ідеалістичне, моністичне, дуалістичне, плюралістичне. Потрібно зазначити, що в межах основного питання філософії по-різному вирішується і питання, що саме слід розуміти під матеріальним, а що під ідеальним. Саме цим пояснюється і те, що існують різні форми матеріалізму (наприклад, вульгарний, споглядальний, метафізичний тощо) та ідеалізму (об'єктивний, суб'єктивний).

По-різному філософи відповідають на питання про можливість пізнання світу. Послідовний матеріалізм доводить, що світ в принципі можна пізнати. Найвищим критерієм і гарантом цього є практика. Об'єктивні ідеалісти зосереджують увагу на пізнанні людської свідомості через пізнання відчуттів, понять тощо. Течія, представники якої заперечують можливість пізнання сутності речей і закономірностей розвитку дійсності, дістала назву агностицизму. Основне питання філософії дає можливість орієнтуватись в історико-філософському процесі, визначати сутність будь-якої філософської системи. Основне питання філософії наголошує, що всі явища світу умовно поділяються на дві основні сфери - матеріальну і духовну. Вони утворюють єдність, якою характеризується все, що існує в світі. Ці сфери нерозривні, але кожна має свою специфіку і посідає своє місце, відіграє свою роль. Матеріальній сфері належить вирішальна роль лише в кінцевому розумінні, в гносеологічному плані. Значення основного питання філософії полягає і в тому, що, поширюючи його на розуміння суспільного життя, можна дати основу як матеріалістичного розуміння історії, та і для його ідеалістичного тлумачення.

Якщо матеріалізм та ідеалізм виражають два протилежні підходи до розуміння природи світу і людської сутності, то не менш важливим питанням філософського світогляду є питання про те, в якому стані перебуває світ, чи розвивається він і людська сутність, чи вони незмінні. Це питання про рух і розвиток. Залежно від розв'язання цього питання виникають також дві протилежні концепції — діалектика, як вчення про розвиток, і метафізика, яка заперечує або спотворює розвиток. Був час, коли деякі філософи (наприклад, Парменід) вважали буття абсолютно нерухомим. Але пізніше, з розвитком

науки і практики, коли заперечення руху і розвитку стало неможливим, поширення набули метафізичні підходи, які тлумачили їх спрощено, однобічно. Тому звичайно говорять про дві концепції розвитку - діалектичну та метафізичну.

Поділ філософських систем залежно від розв'язання питання про розвиток не збігається з поділом на матеріалізм і ідеалізм. Відомо, що серед матеріалістів було багато метафізиків (Л. Фейєрбах та ін.), а серед ідеалістів - діалектиків (Гегель). Але ці питання тісно взаємопов'язані, можна навіть у повному розумінні сказати, що питання розвитку, руху є також основними питаннями філософії.

Коли постає питання про пізнання світу, його сутність, то при цьому не менш важливим є питання про вибір правильного методу пізнання як спосіб вивчення явищ світу, як набір засобів, прийомів, що роблять пізнання успішним. Кожна наука має свої методи. Філософія озброює всі науки знанням найбільш загального методу пізнання: метафізичного та діалектичного. Вище ми визначили діалектику як теорію розвитку, а тут говоримо про діалектику як про метод пізнання. Протиріччя тут немає. Теорія стає методом тоді, коли вона спрямовується на пояснення практики, на здобуття нового знання, необхідного для теоретичного освоєння світу.

Тільки глибоко засвоївши весь цей матеріал, можна зрозуміти суть кожної з функцій філософії, через які проявляється відношення філософії до конкретних наук. Основні функції філософії: світоглядна, гносеологічна, методологічна, логічна, критична, практично-перетворювальна та ін.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте сутність предмета філософії та її значення для людини і суспільства. Покажіть її особливість як науки. У чому полягає її гуманістичний характер.
2. Дайте визначення світогляду та охарактеризуйте його історичні типи.
3. Визначте і охарактеризуйте основне питання філософії та його дві сторони. Яке значення має це питання для вирішення матеріалістичного розуміння історії?
4. Назвіть основні методи в філософії і дайте їм відповідну характеристику.
5. Назвіть і охарактеризуйте основні функції філософії і покажіть їх значення для теоретичної та практичної діяльності фахівця-менеджера.

Філософський словник до теми: світогляд, філософія, основне питання філософії, матеріалізм, ідеалізм, монізм, дуалізм, плюралізм, агностицизм, метод, діалектика, метафізика, гносеологія, методологія, теорія.